

Зденек Кланица

ТАЙНАТА НА ГРОБА НА МЕТОДИЙ,
МОРАВСКИ АРХИЕПИСКОП

София, 2014

Изданието е направено по:

Zdeněk Klanica

TAJEMSTVÍ HROBU

MORAVSKÉHO ARCIBISKUPA METODĚJE

FUTURA

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 1994, 2002 by Zdeněk Klanica

© Зденек Кланица, автор, 2014

© Нина Жечева-Увирова, превод, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-427-3

Зденек Кланица

////////////////////

**ТАЙНАТА НА ГРОБА
НА МЕТОДИЙ,
МОРАВСКИ АРХИЕПИСКОП**

////////////////////

Превод от чешки
Нина Жечева-Увирова

Редактор
Ангелина Пенева

Научен редактор
Пламен Павлов

Тази книга излиза благодарение на подкрепата
на Грантова агенция на Република Чехия (проект 404/05/2447)
и в рамките на изследователския замисъл
на Археологическия институт
при Академията на науките на Република Чехия в Бърно
(н. АВО380010507).

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор. Свети Методий или „първенството на втория“ (проф. Пламен Павлов)	7
Благодарности.....	17
Увод.....	19
Първа глава Исторически преглед	29
Втора глава Биографията на Методий.....	39
Трета глава Известия за погребението	45
Четвърта глава Търсенето на гроба.....	47
Пета глава Тайнствената главна гробница	57
Шеста глава Методий и лилиевидният кръст	61
Седма глава Доказателства за дейността на византийската мисия в Микулчице	65
Осма глава Бил ли е погребаният св. Методий?	69
Девета глава Фактографско допълнение	77
Избрана библиография по темата.....	87
Отзиви. „От рухналата арфа – тон...“	97
За новото издание на книгата на Зденек Кланица (проф. В. Подборски; проф. Иван Доровски)	101

Предговор

СВЕТИ МЕТОДИЙ ИЛИ
„ПЪРВЕНСТВОТО НА ВТОРИЯ“

Да се доказва какво значение има делото на Светите братя Кирил и Методий за нас, българите, за славянския свят, за европейската култура, със сигурност е повече от излишно... Във всяка енциклопедия, учебник, детска читанка ще се намерят текстове и образи за Първоучителите. И винаги Методий стои редом със св. Константин-Кирил Философ. Двамата са до такава степен „споени“ в една велика идея, че в съзнанието на обикновения човек, а дори и на изследователите Кирил е невъзможен без Методий, и обратно...

Методий е описан да си остане завинаги „в сянката“ на своя любим, гениален по-малък брат, да бъде по правило „вторият“. От векове негласно е прието, независимо дали се признава или не, че водещата фигура е Константин-Кирил – създателят на нашето „азбуки“, радикалният поборник за равноправието на езика и книжнината.

Няма как, а и няма смисъл тази представа да бъде променяна и отричана. Следва да се запитаме обаче защо е станало така? И дали решаващата заслуга за присъденото „по право“ първенство на Кирил не е именно на Методий? На неговите монашеска скромност, човешка обективност и неизмерима тъга по обичния брат, преждевременно напуснал този грешен свят... Не бива да забравяме нещо, което е основополагащо – култът към св. Константин-Кирил се формира по-рано от този към Методий, и то „под диктовката“ на същия Методий. Архиепископът на Великоморавия, по-големият брат, човекът, който е бил призван да се грижи, да наставлява, да пази по-малкия... Така е в обичайните взаимоотношения

между най-близки роднини, между приятели и съмишленици, изобщо между хората. Макар това никъде да не е казано нито директно, нито дори косвено в житията на Светите братя, на техните ученици и последователи.

Колкото и да са свързани съдбите на двамата братя, всеки има своята лична история. Ако се замислим, тази на Методий е не само по-дълга като време поради повечето години, отредени му от съдбата, но и далеч по-пъстра и драматична откъм житейски обстоятелства, обрати, премеждия, отговорности, изпитания, страдания... Ако Кириловият живот е на озарения от жаждата за знания средновековен „вундеркинд“, ученлюбив юноша, млад учен и „философ“ (преподавател), на отдаден на книгите творец, то по-големият брат съвсем не е живял толкова хармонично... Той познава радостите, изкушенията и грижите на семейния живот, благополучието на аристократа, отговорността на държавните интереси, дори „опиума“ на светската власт, и то на млади години! Методий е преживял и пълната противоположност на всичко това – духовното самоотричане на монаха, отдадеността в името на другите, на тяхното душевно спасение...

Методий е най-големият син на семейство, донякъде типично за аристократичния елит на Солун. Бащата Леон/Лъв е висш офицер, майката (името ѝ според по-късни извори е Мария) е от знатна българославянска фамилия. „И по майка, и по баща – четем в Пространното житие на Методий – той бе от много добър и почтен род, отдавна познат и на Бога, и на царя (императора), и на цялата Солунска област...“

Какъв е бил по народност бащата е трудно да се каже, но тезата за неговата „гръцка“ етническа природа е сред най-трудно доказуемите. Известното ни за византийската военна аристокрация през онази епоха показва силното присъствие на арменци (преди всичко православни – т.нар. халкедонити), грузинци, покръстени араби, български славяни, българи (прабългари) и др. – все хора от „неромейско“ потекло, но подложени в една или друга степен на „ромеизация“. Императорите от онази епоха в голямата си част са с арменски родови корени и същевременно са стопроцентови „ромей“ като политическо и културно кредо. Това важи и за т.нар.

Македонска династия (фамилията, управлявала империята от 867 г. до средата на XI в.), а и за водещи фамилии като Лакапини, Фока, Склир, Малеини и т.н. Този елит закономерно влиза в родствени връзки с фамилии от гръцки и друг етнически произход – един от най-показателните примери е с бунтовника и самозванец Тома Славянина, който е от смесено славяно-арменско потекло.

Разгорещените спорове за произхода на Светите братя надали ще стихнат скоро. Методий и Кирил сигурно са притежавали самосъзнание на ромей, по подобие на всички поданици на ромейския василевс (източноримския император). Но едва ли може да има съмнение, че матерният им език е бил „славянски“, т.е. старобългарски. Прокарваната в последно време идея, че бидейки „изначално“ гръкоезични, те са „научили“, „изучили до съвършенство“ и т.н. „славянския език“, не е особено логична. Нещо повече, тя не се вменява във византийските представи и практика от онази епоха. Политиката на Византия по отношение на нейните близки съседи, а дори и на по-далечни политически партньори е повече от рационална и прагматична. Обичайната практика е византийските мисионери, дипломати, дори командири на военни отряди от други общности да бъдат хора със същия етнически произход или лица от смесени бракове. В този смисъл братята са както „ромей“, така и български славяни, т.е. българи в етнокултурно и езиково отношение. Както стана дума, през IX–X в. в състава на византийския елит е имало немалко такива личности и цели фамилии – патриарх Никита (средата на VIII в.), споменатият Тома Славянина, богатата архонтиса (княгиня) Данилида, известният в началото на X в. дворцов фаворит Василица, знатните родове Глава, Врана, Радици и др.

Методий е роден около 815 г. и още като млад прави военна кариера. На двацетина години той е поставен за „архонт“ („княз“) на една „Склавоархонтия“ или „Княжение словенско“ в района на Сяр (дн. Серес, Гърция) – това е племенната територия на известните в онази епоха смоляни, живели в Западните Родопи, поречието на Места и Беломорието. Това славянско племе, подобно на други, заселили се във Визан-

тия в края на VI – началото на VII в., е разполагало с известна автономия и свои князе.

Поставянето на Методий начело на смолянците става скоро след победата на българските войски, водени от могъщия кавхан Исбул, над византийската армия при днешния град Кавала. Този български поход е в подкрепа именно на разбунтувалите се през 837 г. смоляни! Вероятно Методий поема управлението на княжеството непосредствено след тези събития. Надали Византия би рискувала да сложи начело на размирната славянска общност, която при това е имала връзки с България (!), човек, който няма нищо общо с нея! Това ни кара да мислим, че наистина Методий е бил със славянски корени по майчина линия. От друга страна, като син на Лъв, „подстратегът“ на Солун, бъдещият светител е внушавал доверие на властите в империята.

Според Пространното житие Методий е бил красив и представителен мъж, имал е семейство и деца. Какво е станало с неговите близки е неизвестно. Според чешката традиция, разбира се, от по-късно време, името на Методий на „славянски“ е било Страхота. Вярно е, че това най-вероятно е превод на името по смисъл (от лат. „metus“ – „страх“), но не можем да не признаем, че звучи знаково... Целият живот на Методий, енергията му, неговото слово като че ли са фокусирани в това ярко име Страхота!

След десет години служба Методий „напуска света“ и приема монашеството в манастир в малоазийската планина Олимп. Като причина житиеписецът изтъква нежеланието на бъдещия светител да бъде свидетел (и участник!) на „многото смутове и престъпления в този живот...“. Вероятно са прави изследователите, които допускат, че Методий е принуден да се оттегли в манастир по политически причини. Според някои учени това става след падането на могъщия логотет Теоктист към 851 г. От друга страна, както допускат други изследователи, възможно е той да е бил свързан с патриарх Методий (842–847) – извънредно авторитетна личност във византийската църква и общество.

Научаваме и друго – още по онова време Методий се заема „...усърдно с книгите“. С него най-вероятно още отрано е

Климент (бъдещият велик български просветител), който е не само „най-видният ученик на Светите братя“, а преди всичко Методиев последовател. Това най-вероятно се отнася и за Наум, Ангеларий и повечето от учениците на Светите братя. Методий става игумен на прочутия манастир „Полихрон“ – свидетелство за безспорния му авторитет в църквата и пред висшите власти в империята. Тогава той е на около 35–40 години, което не се покрива с обичайните ни представи за „изначално“ беловласия монах...

Малко след 851 г. в манастира идва Константин Философ, с което започва истинската Мисия на братята – изгревът на старобългарското Слово... Както се знае, азбуката (графичната система глаголица) е създадена от Константин, без съмнение с участието на Методий (855), след което започва обучението на книжовници и усилен превод на богослужебни съчинения. Искане ли питане, че организацията на този нелек труд е дело на игумена Методий?

През 861 г. Методий е в състава на Хазарската мисия заедно с брат си Константин Философ. Той едва ли просто е „придружавал Кирил“, както обикновено се мисли – по онова време Методий е една от авторитетните личности на църквата и неслучайно е в състава на тази дипломатическа мисия. При престоя си в Херсонес на Кримския полуостров Светите братя откриват мощите на св. Климент, папа Римски. Малко след завръщането си Методий отказва да стане архиепископ (митрополит), което директно го е отправяло във „върховете“ на църквата, включително в нейния Свети синод. Причината за това, наред със склонността към монашеския живот, положително е и любовта му към книгите, увлечението по започнатите заедно с Константин-Кирил преводи от гръцки на старобългарски.

През 863 г. Византия изпраща Светите братя във Великоморавия. Княз Ростислав приема с радост мисията, но са факт и резервите на западната църква, и неприкритата враждебност на господстващото в Централна Европа германско духовенство. Това не спира братята, нещо повече – през 867 г. те се заемат с наскоро покръстените славяните в Блатненското княжество на княз Коцел (в Панония). През 868 г. по пътя към

Вечния град спират във Венеция, където се стига до разгорещен диспут. Константин Философ побеждава привържениците на т.нар. триезична догма, според която свещени са само латинският, гръцкият и еврейският език. И тук не само възможното, но и задължително участие на Методий в разгорещения спор е спестено, навярно пак от самия него...

В Рим папа Адриан II благославя мисията и освещава славянските книги. Престоят там продължава повече от година, а проповедта на старобългарски език огласява храмовете. За нещастие Константин се разболява тежко, приема схимата с името Кирил и на 14 февруари 869 г. умира. Погребан е в църквата „Св. Климент“ („Сан Клементе“) в Рим. Пред гроба му всяка година идват правителствени делегации, интелектуалци, обикновени българи от нашата диаспора в Италия.

На смъртния си одър Кирил прошепва: „Брате, ние бяхме впрегнати заедно да орем една бразда. След като завърших своя живот, аз падам на нивата. Ти много обичаш планината (монашеството), но заради нея ти не оставяй учението си...“ И Методий не изоставя мисията, отначало е „учител“, а после с папска була е ръкоположен за епископ в Панония, в княжеството на Коцел. Агресивното германско духовенство продължава враждебната си политика – през 870/871 г. епископът е съден и хвърлен в за близо три години в затвора – вероятно на остров Райхенау в Боденското езеро, Швабия. Тази реакция не е случайна – на практика Методий гради църковна организация, сходна със създаваната по същото време в България.

В крайна сметка Методий е освободен по настояване на папата и е издигнат в ранга на архиепископ на Моравия и земите по Средния Дунав. Диоцезът на Методий теоретично е свързан с древния Сирмиум / Срем (дн. Сремска Митровица, Сърбия) – град, който тогава е в пределите на България. Намереният в дн. Залавар (през IX в. Блатноград, Унгария), столицата на Коцел, печат на българския архиепископ Георги (споменат през 878 г.) свидетелства за контакти с Методий и неговата мисия. Методий несъмнено е поддържал връзки и с първия архиепископ на България Йосиф (870 – ок. 878 г.), както и със самия владетел и бъдещ светец Борис-Михаил

Покръстител (852–889). Как иначе да си обясним онзи „копнеж по България“ в душите на Методиевите ученици, както и това, че „...Борис отдавна жадувал за такива мъже...“

Разпратата с германския клир може би най-добре показва истинския лик на Методий. Неговото красноречие не отстъпва на Кириловото – житиеписецът (Климент Охридски или Йоан Екзарх?) отбелязва, че опонентите на Методий не намират с какво да му възразят... В безсилието си пред доводите му германските епископи в присъствието на своя крал Лудвиг II (843–876) стигат до груби заплахи: „Понеже буйно говориш, зле ще си изпатиш!“ На саркастичната забележка на германския крал, че се е изпотил при спора, Методий отговаря дръзко с един античен анекдот. В него изморен от подобна дискуссия философ въздъхнал: „Препирах се с простаци...“

Архиепископът е освободен от заточение едва през 873 г. след намесата на папа Йоан VIII. Той се завръща във Великоморавия, но през 879 г. по папско нареждане славянската проповед е ограничена. Наклеветен за пореден път от германските си противници, Методий се явява на съд в Рим и отново оборва обвиненията. През 882 г. посещава Константинопол, където е приет от император Василий I Македонец и знаменития патриарх Фотий – някогашния учител на покойния му брат. Оценката им за дейността на архиепископа е изключително висока. Нямаме преки данни за маршрута, по който е пътувал архиепископът. Напълно възможно и дори най-логично е на отиване в Константинопол, а и на връщане Методий да е минал през България.

Методий е съвременник на първите нахлувания на маджарите (унгарците) в Панония. Той дори покръства един маджарски вожд, което още веднъж ни убеждава в неговите невероятни способности на проповедник и дипломат. Съществуват сведения, че в обсега на дейността са влизали и земите на Южна Полша. Държавните власти във Великоморавия не осъзнават в пълна степен значението на Кирило-Методиевото дело. Амбициозните политически планове на княз Светополк (Святоплук) водят до компромиси с германското духовенство, които са за сметка на Методий, неговите ученици и последователи. Въпреки трудностите, архиепис-

копът ревностно отстоява постигнатото. Нещо повече, Методий продължава преводите на библейските книги и създава оригинални творби до самата си смърт (6 април 885 г.).

Смъртта на Методий е последният трагичен акорд на Моравската мисия. Неговите ученици са прогонени от страната, по-младите дори са продадени в робство... Св. св. Климент, Наум, Ангеларий търсят спасение в България, „...за която те отдавна копнеели“. Така монашеската мисия се завръща в родната си среда, за да се превърне в гръбнак на старобългарската цивилизация.

Борис-Михаил и неговият син, царят и интелектуалецът Симеон Велики (893–927), поставят културната и религиозната реформа в центъра на държавната идеология и политика. Настъпва „Златният век“ на България, в изградените културните средища във Велики Преслав и Охрид кипи творческа дейност, която има световноисторически измерения. България, една от трите военни и политически „Велики сили“ в Ранносредновековна Европа, с бързи темпове става водеща сила и на християнската култура. В резултат на мощното българско духовно и културно излъчване в православна Европа (Киевска Рус и наследилите я княжества, Сърбия, Влахия, Молдова, Литва), старобългарският става третия класически език на континента. Или, както отбелязва авторитетният френски славист проф. Роже Бернар: „Спасявайки делото на Светите братя Кирил и Методий, България е заслужила признателността и уважението не само на славянските народи, но и на света. И това ще бъде така, докато човечеството влага истинско съдържание в думите напредък, култура и човечност...“

Заслуженото въздигане на Светите братя като равнопостоли и велики християнски учители става именно в България, и то още с идването на техните ученици в столицата Плиска (886). Култът към тях по-късно е поддържан и развиван от патриаршията във Велики Преслав, от Охридската архиепископия и Търновската патриаршия. В епохата на османското владичество, когато българската държава изчезва от политическата карта на Европа, остава „държавата на духа“ (знаков израз на руския учен акад. Дмитрий Лихачов), чиито

устои са поставени именно от азбуката и езика на Кирил и Методий. По време на българското национално Възраждане Светите братя са еманация на борбата за църковна и политическа независимост, за просвещение... Още през 1851 г. техният ден – 11/24 май, от църковен празник прераства в най-яркия израз на националната идентичност, на българското преклонение пред образованието, науката и културата.

Днес Светите братя Кирил и Методий са признати за духовни учители от целия християнски свят. През вековете те са възприети в руската култура и обществени стремежи, та дори и като идеен „маркер“ на руското самодържавие... Естествено, Светите братя стават знаме на славянското възраждане и национална еманципация в Чехия и други славянски страни. Без да са популярни във Византия, под влияние на българския култ те са възприети като светци от православната църква и извън славянския свят, включително в съвременна Гърция. Папа Йоан Павел II ги обявява за „покровители на Европа“. Десетки народи, особено в руското културнополитическо пространство през XX в., възприемат кирилицата като писменост на своите национални езици.

Денят 11/24 май се отбелязва в много държави (Русия, Украйна, Беларус, Македония, Сърбия, Черна гора, Чехия, Словакия и др.). Освен това в католическа Европа, на първо място в Чехия и Словакия, празник на Светите братя е и 5 юли, определен през 1880 г. от папа Лъв XIII. Така или иначе, дълбоките корени на традицията, отдаваща почит на Първоучителите, са именно в България. Единствено в България Денят на Светите братя 11/24 май е не просто и не само „официално“ събитие и интелектуален жест на държавата към заслужили личности, а истински всенароден празник, най-неоспоримият и приет от всички българи.

В България съществува феномен, който надали има точна аналогия някъде другаде по света – песен, която не остъпва на националния химн като внушение, сила и израз на националното чувство... И това не е някоя старинна песен, нито военен марш, а именно „Химнът на Кирил и Методий“... Химн, който започва с думите: „Върви, народе възродени!“

* * *

Преди три десетилетия при архелогически разкопки в голямото ранносредновековно градище при с. Микулчице (средновековният моравски Велеhrad) в района на Бърно, е открит гроб на висш духовник. Според известния чешки археолог проф. Зденек Кланица там е погребан самият св. Методий, а неговите заключения са приети от редица авторитетни учени. Вестта за важното археологическо откритие веднага намира отзвук сред българската общност в Чехия. До 2000 г. спорадично, а от началото на новото хилядолетие – неизменно, на 11 или 24 май пред един голям кръст в красивия археологически резерват Микулчице се събират българи от Чехия, както и от Словакия, Австрия, Унгария, Полша, Румъния и други страни, гости от България. На 24 май 2009 г. в Микулчице тържествено бе открит паметник на Светите братя, дело на даровития скулптор Емил Венков.

В България изследванията на проф. Кланица са известни на ограничен кръг специалисти. Няма съмнение, че те заслужават да бъдат представени на широката общественост. За нас, българите, световноисторическото дело на Светите братя Кирил и Методий е една от нашите културно-национални характеристики – и в обществен, а дори и в личен план! Затова българското издание на монографията на проф. Зденек Кланица е своеобразно културно събитие – акт, който ни среща с една непозната светиня, с едно сакрално място, което пази историческата памет за равноапостолния първоучител Методий и неговия безсмъртен дух.

Проф. д-р Пламен Павлов,
Великотърновски университет
„Св.св. Кирил и Методий“

БЛАГОДАРНОСТИ

Бих искал да изразя искрената си благодарност към всички, които имат принос за новото издание на този труд на български език. Особено съм благодарен на заместник-председателя на Парламента на Република Чехия В. Филип, на директора на чешкото издателство „Футура“ М. Шпас, на депутатата в Европейския парламент М. Рансдорф, на неговата съпруга В. Рансдорфова и не на последно място на директора на Археологическия институт при Академията на науките в Бърно доцент П. Коурил; също така и на всички добри хора, без чиято помощ това дело не би могло да бъде реализирано. Не е обичайно в чужбина да се издават преводи на нашите археологически публикации, поради което съм много благодарен на онези забележителни специалисти, които помогнаха това изследване да стигне до читателите и зад граница. Третото издание бе препоръчано за печат от основателя и виден представител на чешката църковна археология проф. В. Подборски. В приложението е на разположение и становището на известния балканист и учен с авторитет от европейски мащаб – академик проф. И. Доровски. Искам да подчертая, че Н. Жечева-Увинова преведе целия текст от чешки на български език с голям ентузиазъм за каузата още по време, когато не се знаеше дали и при какви условия този труд ще бъде отпечатан. Нейната жертвоготовност беше за мен истинска подкрепа и пример за творческо благородство при подготовката на това издание.

Зденек Кланица
Бърно, 12 май 2007 г.

УВОД

Всяка година чешкият народ отбелязва два големи празника – 5 юли, Деня на славянските апостоли Св.Св. Кирил и Методий, и 6 юли, Деня на изгарянето на нашия национален герой проповедника-реформатор Ян Хус. Тези два празника са израз на дълбоките исторически и духовни традиции на чешкия народ в Чехия и Моравия. Интересно е, че тези традиции почти винаги са имали защитна функция (Копецки 1965, 574) не само в религиозен аспект, а преди всичко като апология на културната, езиковата и народната самобитност. В тази връзка заслужава да спомена Чешка хроника от 1537 г., чийто автор свещеник Бохуслав Билейовски счита, че утраквизмът като явление е бил въведен още от Методий в религиозното обучение. Тези възгледи задълбочено са разгледани от Павел Странски в неговата „Respublica Војета“, издадена през 1634 и 1643 г. в Лайден. Истинската славянска религиозна проповед от Кирило-Методиево време, казва авторът, винаги се е противопоставяла на католическия Рим. Чак след тази подкрепа на Странски идеите на Билейовски намериха широк оглас. Даже и самият Ян Амос Коменски е търсил произхода на богослужебното слово при Кирил и Методий (Рансдорф 1993, 14).

Паметта на всяка значима личност често се свързва и с почитане мястото на неговото погребение. Учителят Ян Хус няма гроб – пепелта му е била разпръсната в река Рейн. Гробът на Константин-Кирил Философ, починал на 14 февруари 869 г., се намира отдясно на олтара в църквата „Сан Клементе“ в Рим. Отдавна обаче се търси мястото, където е бил погребан първият моравски архиепископ Методий (относно проблема

около неговото канонизиране за светец писа Р. Вечерка през 1965 г. „Масштабните археологически проучвания на историческите места в земите, обитавани преди векове от славяните, ни разкриха славянската общност в нова светлина.“ (Станя, 1972, 109). Проф. Поулик, доктор на науките, е написал по-подробно, но в същия дух: „След 1945 г. у нас започна всеобщ разцвет не само на стопанската дейност, но и на науката, която стана неразделна част от съвременната историческа епоха на чешкия и словенския народ“ (Поулик 1975, 12).

Можем да представим още много цитати. Само до шестдесетте години на миналия век в Моравия са реализирани проучвания на славянски паметници в следните места:

Блучина – 1942–1944 и 1947 г.; Бошовице – 1949 г.; Чехине – 1953 г.; Долни Дунайовице – 1947–1948 г.; Долни Вестонице – 1946–1957 г.; Хостерадки – Решов – 1961–1962 г.; Храдище до Зноймо – от 1949 г.; Йосефов – 1957–1962 г.; Ланшхот – 1947 г.; Бърно – Маломерице – 1940 г.; Нейдек до Брецлав – 1957–1958 г.; Микулчице – от 1954 г.; Модра до Велехрад – 1911 и 1953–1955 г.; Нова Дедина до Кромериш – 1921 г.; Поханско до Брецлав – от 1959 г.; Предмости до Преров – 1954–1955 г. и 1960–1961 г.; Притулки – 1946–1953 г.; Райхрад – 1960 г.; Сади до Ухерске Храдище – 1959–1962 г. и 1964 г.; Старе Место до Ухерске Храдище – 1922–1959 г.; Старе Замки до Лишен – 1894 и 1948–1949 г.; 1953–1970 г.; Височани до Знойма – 1951–1956 г.; Зелена Гора до Вишков – 1963–1964 г.; Могила Журан – 1948–1949 г.

Този списък естествено не може да ни покаже истинския обхват на проучванията, задълбочили се значително след чувствителната финансова подкрепа за тях след 1948 г.

Б. Трънка – директор на основното училище в Микулчице, сигурно не е предполагал какви последици ще имат неговите писма до Чехословашката академия на науките. През 1953 г. той пише, че в местността „Вали“ до Микулчице сигурно има ценни находки и че на този обект трябва да се обърне сериозно внимание. Проф. Поулик, доктор на науките, пристига там на 16 август 1954 г., първоначално смятайки, че градището не принадлежи към великоморавското наследство, а е от по-ново време. Въпреки отрицателното мнение на водещи

моравски археолози, той започна щателно проучване, резултатите от което вече са записани в световната история. Рядко се намират някъде такива благоприятни условия за мащабни разкопки и систематично изследване на останките от такова компактно славянско поселение от VIII–X в. (ил. 3).

Поради промяна в интересите на микулчишките изследователи след 1989 г., моето участие в локалния трудов процес приключи след 30-годишна работа. Не бих споменавал за това, но този факт има пряка връзка с предлагания труд. Напускането на Микулчице ми предостави много свободно време; то ме освободи (въпреки че тогава това съвсем не ми пречеше) от задълженията ми към честите официални и неофициални посещения, от администриране, свързано с комплексно оценяване на сътрудниците, от всевъзможни организационни въпроси, поставяни от Археологическия институт в Бърно, и най-вече от ежегодния наплив на бригадирите в Микулчице. На бригадирите обаче съм много благодарен, защото без тях не би било възможно осъществяването на разкопките. Накратко – новите условия за работа ми донесоха несравнимо повече време за истинската наука, въпреки че междувременно подготвих и изнасях лекции по археология на студенти от Философския факултет при Масариковия университет. Изследвайки темата за архитектурните паметници във владенията на Византийската империя, и по-специално в периферията ѝ в Северна Африка и в земите на днешна Македония, се сетих за един интересен факт. При проучването на базиликата в Микулчице през 1957 г., в центъра на главния кораб на храма бе намерен един особен предмет, на който никой освен мен не обърна внимание и никой не се заинтересува да определи неговото предназначение. Приличаше на дървен постамент на някакъв по-голям паметник или на основа на колона. Неведнъж съм виждал по снимките на рухнали византийски базилики същия предмет, и то в запазено състояние – ставаше дума явно за олтар или по-точно за поставка в олтара. Помислих си, че в Микулчице може би това са останки на иконостас, въпреки че не приличаше на прекрасните иконостаси в славянските храмове, които винаги са ме впечатлявали по време на моите посещения в Русия. Съмнението ми

за възможния иконостас споделих пред журналисти и за мой ужас те публикуваха тези мои разсъждения. Това беше много неприятно, защото бях изказал просто една хипотеза... Но и моите опоненти не знаеха повече.

В началото на 90-те години публикувах статии, касаещи загадката на гроба на архиепископ Методий. Едно от първите интервюта на тази тема проведе с мен и отпечата във вестник „Наша правда“ (май 1992 г.) моят добър приятел Милош Кратки. Последваха статии в „Земеделски вестник“, някои от тях съм посочил в списъка с публикациите. Общо взето отзвукът в печата беше по-слаб от този при честването на годишнината от смъртта на архиепископ Методий през 1985 г. Но читателите не бяха равнодушни към съдбата на архиепископа, към съдбата на един от основоположниците на славянската култура. При тези обстоятелства в нашия научен печат се надигнаха критични гласове, които с твърди аргументи изразяваха пълно несъгласие с моята хипотеза за олтар в средата на базиликата. Колегите обаче не успяха да ме разубедят и аз продължих да размишлявам над вътрешното пространство на базиликата. Действително, олтар в центъра на базилика – това бе нещо ново, което съвсем променяше статуквото. От писмените източници знаем, че Методий е бил погребан вляво зад олтара, а точно на това място се намираше гроб номер 580. За него съм говорил в свой доклад пред духовенството в Храдец Кралове през 1985 г. Тогава подчертах, че тъй като гробът се намира на най-почетното място в храма, следователно това ще да е бил гроб на някоя много важна личност от моравския нобилитет, принадлежащ към базиликата. В последно време някои мои колеги ми отправиха критични бележки за тогавашното ми изказване, но по онова време аз още не смятах, че тази личност може да е бил самият архиепископ. Както всички останали, и аз предполагах, че олтарът следва да се търси само в абсидата. Това становище поддържаше с целия си авторитет и проф. Й. Поулик (1975, 77).

И все пак, олтар по средата на кораба? Оттогава започнах да мисля за погребания в гроб 580 в съвсем друга светлина. После дойде едно важно откритие. Забелязах, че върху находките от гроб 580 няколко пъти се повтаря изображението на

много интересен кръст: неговите рамене завършваха с особен тричленен елемент (ил. 5). Дотогава никой не бе споменавал за това. Същият кръст открих и върху литургическата дреха на архиепископа Методий, изографисан на старинна икона, намираща се в Рилския манастир в България. Това не би трябвало да означава нещо особено, но върху дрехата на стоящия до него Константин-Кирил има съвсем обикновен кръст (ил. 47).

Макар че вече 15 години не взимам пряко участие при проучвателните работи в Микулчице, въпреки всичко аз се чувствам задължен да не се отказвам от публикуването на познанията, които съм събрал като заместник-ръководител на изследователските работи през 1962–1974 г. и после като ръководител в периода 1975–1985 г. Тук искам да изкажа благодарността си към проф. Поулик, който ръководеше проучването на базиликата за това, че ми повери разработването и публикуването на резултатите от това проучване, в което и аз взех участие като копач, чертожник и документалист – най-напред като обикновен студент трета година археология. Бях на мнение, че въпросът за намирането на центъра или „столицата“ на Велика Моравия е интересна проблематика, макар и не толкова важна. В началните периоди на нашата археология това бе принципен въпрос, тъй като беше свързан с престижа на учени, занимаващи се с отделните местонахождения (ил. 6). Доц. В. Хруби, доктор на науките, се стараеше да докаже, че центърът на Велика Моравия е било Старе Место до Ухерске Храдище; проф. Поулик пък настояваше това да бъде Микулчице. Според мнението на проф. Щ. Шмалик (1994, 19) седалището на Светополк е била Нитра.

Днешната модерна наука си поставя други въпроси (срв. Мержински 2006, 344–346). Ако успеем – което и искаме – да не затъваме в безсмислени препирни, виждането ни по тази проблематика ще е различно. Знаем, че дефиницията на „столица“ и „граница“ са термини от по-ново време и носят друго съдържание в сравнение с това, което са имали през IX в. Нали и Карл Велики е пътувал от една територия към друга, защото не е било възможно да изхрани дружината си на едно

и също място – още повече, че тогава не е имало продоволствено снабдяване на войската!

Разсъждения върху толкова обширна тема като къде е била столицата или центъра на Велика Моравия би трябвало да заеме страници на по-голям труд, отколкото е тази книжка, адресирана към широк кръг читатели. Не са малко учениците, които са се занимавали с този въпрос. Така например доц. П. Галушка, кандидат на науките, завеждащ проучванията в Ухерске Храдище и неговата околност, и последовател на доктора на науките доц. В. Хруби, твърди в своята монография, че християнският център на Велика Моравия се е намирал в Сади до Ухерске Храдище. Не бива да подценяваме неговата аргументация. По-опасен е обаче фактът, че в днешно време доста спорно откъм научна гледна точка се разпространяват съмнения дали земите на Морава са се простирали край левия приток на Дунава в района над Древен Довине или край десния приток на Дунав при сръбския Смедерево, или пък някъде другаде (М. Егерс, 1995). Егерс не е единственият, който полага големи, но според мен напразни усилия да постави под съмнение археологическите находки от времето на Велика Моравия (ил. 7). Убедителните критики към тази особена насока (Д. Трещик, 1996, 86–93, Мержински, 2006, 746–747) ме избавят от задължението да я анализирам. Тук вече не е достатъчно да се позоваваме на приликите между археологически и писмени извори, не стига и свидетелството от „Анали на Франкската империя“, където се посочва местонахождението на Моравия в съседство с Чехия (ММФН1; 50), не стига и писаното в Ксантенските анали (ММФН1; 67) за моравците като съседи на баварците при Дунава. Не е достатъчна и картографската картина, посочваща местата на археологическите находки, при което в рамките на тогавашната Средна Европа най-голямата вероятна концентрация на мощ е била в местността над сливането на река Морава с река Дийе. Но... вече трябва да пристъпим към изясняване на въпроса около гроба на архиепископ Методий.

От гледна точка на археологията отговорът всъщност е ясен. Архиепископ Методий със сигурност е бил погребан в църковния център на Велика Моравия. За това е писал и

говорил Имре Боба (1973, 393), за това съвсем категорично свидетелстват писмените източници, с които разполагаме. Главният храм на Велика Моравия можем да търсим в земите, където в продължение на 50 години са извършвани археологически разкопки (Поулик, Хроповски, 1985). Става дума преди всичко за три известни района до река Морава – Микулчице, Старе место до Ухерске Храдище и Поханско до Брецлав. Към тях можем да добавим Нитра, и в последно време – Оломоуц. Според мен в Моравия няма повече терени с неразкрити следи от мисии на Кирил и Методий. За център на Велика Моравия можем да определим едно от посочените места (Навара, 2000, Худец, 1994, Попович, 1975). Най-вероятно това е Микулчице, където са открити най-много строежи от IX в. – както църковни, така и с друго предназначение. Там е и най-голямата концентрация на находки и следи от обитаване. Не е случайно, че именно там се е извисявала най-голямата досега разкрита великоморавска трикорабна базилика (Поулик, 1960, 1975). Съвсем логично е, че центърът на Велика Моравия трябва да е бил там, където е погребан архиепископ Методий. Можем ли обаче да намерим сериозен отговор на въпроса къде е било това място? Ще се опитам да сторя това в по-достъпна форма върху следващите страници.

Бързата разпродажба на първото издание на моя труд, съдържащ донякъде провокационно третиране на проблема около Методиевия гроб, ме наведе към размисъл (Кланица, 1994 А). От сърце благодаря на читателите за техния голям интерес към интригата, която само на пръв поглед е отдалечена от днешното време. Неотдавна много ме зарадва спонтанен жест на група жители от областта Ходонин. Същите решили да почетат паметта на Методий по начин, който никога не бих могъл да измисля. Бяха вдъхновени от моето описание на лилиеобразния кръст – като символ на първия архиепископ. Помолиха ме за съвет. През януари 2004 г. събрах и пратих по факс на г-н Зелинка всички материали, отнасящи се към този кръст. Роди се чудно дело с автор знаменития скулптор Зелинка от Ратишковице, изработен от 188-годишен дъб. Дървото е било посадено през 1826 г., т.е. 1000 години от рождението на Константин-Кирил. На 4 юли

2004 г. в навечерието на празника на солунските братя беше открит този 7-метров монумент, коронясан с лилиевообразен кръст, издигнат върху най-високия хълм в Долноморавската долина.

Неслучайно е казано, че историята е учителка на живота. Добре информираният чешки, моравски, силезийски и даже словашки читател се обръща с доверие към научно доказани и проверени в практиката факти. От времето на първата ми публикация (Кланица, 1994 А) станаха известни промени в научната оценка около местонахождението на гроба на Методий. Радвам се, че успях да отклоня някои мои колеги от поддръжката им на маргинални схващания за културата в Древна Моравия. Съжалявам, че така и не можа да се проведе сериозна научна дискусия, която исках да предизвикам със статията си в списанието „*Mediaevalia Historica Bohemica*“ (Кланица, 1993 А). Жалко, че по време на началната еуфория в полемика се включиха и автори, имащи друга мотивация, а не да допринесат за осветляването на въпросния научен въпрос (Марек, 1993). Това стана ясно и от тяхната оценка на моята публикация, още повече че бяха намесени и неуместни политически внушения (Лутовски, 1995, 152). По-голямата част от първоначалния отзвук не бе насочена към същността на проблема. Не се дискутираха най-важните индикации, както и кръстът с лилиевиден завършек на раменете, повтарящ се в най-различни варианти върху предмети от главната микулчишка гробница и който виждаме върху изографисания образ на Методий в България и в Рим. Не бяха оспорени и други аргументи, които представих в подкрепа на моята хипотеза, че св. Методий е бил първоначално погребан в гроб номер 580-ти на гробница XVI – на най-почетното място на главния кораб на най-голямата досега позната от времето на Велика Моравия църква. Същевременно искам да подчертая, че все още има редица неизяснени въпроси и че не всичко е в подкрепа на моята хипотеза. Надявам се, че тепърва ще се проведе солидна дискусия по този интересен въпрос. Очаквам я с нетърпение, защото освен повърхностни критики от професионална гледна точка се появиха и много вещи и подробни научни анализи (Алеш, 1995, 79–85, 105–110; Ме-

жински, 2003, 151–176, 2006, 762–809). Много съм благодарен на споменатите автори за критичните анализи, защото те могат да послужат като сериозна база на една бъдеща дискусия. Смятам, че читателят трябва да бъде колкото е възможно по-подробно информиран за сегашното състояние на становищата по темата. Точно поради това ме занимават не само положителните, но и отрицателните публикации, които прилагам в заключението си. Изненада ме становището на група опоненти, че Методий не е бил толкова важна личност, че не е бил велможа и че в гроба му не би могло да бъде положен нито меч или брадва, нито пък съд със светена вода. Съсредоточавах вниманието върху находките в гроб 580, че „в него е имало обков на ведро“, което „показва повече езически, отколкото християнски черти“. Само че намереният обков не е бил на обикновено ведро, а е луксозен за времето съд с метална обшивка и с голям кръст върху капака му (ил. 50). Проф. Унгер (1994, 21) не е убеден, че инвентарът от гроб 580 доказва погребението на духовник. Вероятно представата за образа на архиепископ от IX в. подсъзнателно се слива в мислите на някои изследователи с образа на такъв от днешно време (Кланица, 1995). Смятат, че тъй като през XX в. един архиепископ не носи меч – същото положение е било и през IX в.

Относно инвентара в гроб 580 възникна един проблем. Й. Коща (2005, 172) описва в своя публикация меч, върху чието острие имало необичаен знак – равнораменен кръст, вписан в кръг (ил. 51). За този знак върху меча е писал преди 40 години Л. Паго (1966, табл. 42:1), което Коща не споменава. Според Паго този меч произхожда от „гробница на велможа, намираща се до трикорабната църква“ – „aus einer Furstengruft bei der dreischiffigen Kirche“ (Паго, 1966, 65–66, табл. 42), т.е. от гроб, извън базиликата. Не искам да подценявам твърденията на Паго и на Коща, още повече че Паго е ползвал материали от проучванията на базиликата, в които сам е участвал (срв. ил. 9). Тук нямам намерение да описвам колко пъстра и разнородна е била групата високопоставени лица, нито пък техния начин на живот в Средновековието – от игумени и епископи чак до папите. Това би било недостойно сравняване

с извънредно харизматичната личност на архиепископ Методий. Трябва да отчитаме особеностите на всяка епоха и да си правим съответните заключения. Това важи и за наличието на съда в гроба. Не бива априори да смятаме този артефакт за доказателство за т.нар. езически погребални практики, без да съобразим, че в онова далечно утро на християнството в съда с големия кръст върху капака (фот. 50) е могло да има светена вода. Някои не знаят или не искат да знаят, че тогавашното „първично“ християнство е възприело немалко езически идеи, символи и ритуали (Кланица, 1985 А, Б; 1988 А). Ще приведа само един пример. В ковчега на чешкия княз Болеслав II, починал на 7 февруари 999 г. и останал в историята на църквата у нас като основател на Пражката епископия, са били намерени типични езически жертвоприношения: късове говеждо, свинско и пилешко месо и даже черупки от яйца! Същото бе открито в базиликата „Св. Иржи“ на пражката крепост (Борковски, 1975, 26).

В началото на 2007 г. констатирахме, че и второто издание на книгата ми е разпродадена. Тогава с радост приех предложението на българските и на македонските медиевисти за превод на следващо издание на съответния език. Сега съм допълнил текста с повече аргументи и илюстрации. Някои промени в текста се наложиха, за да избегна евентуално политизиране на проблема. В списъка на литературата добавих някои по-нови публикации. Някои пасажии доуточних, в други пък реагирам на досегашното протичане на дискусиата, за да предоставя на читателя възможност да се запознае с последното състояние на становищата, отговарящи на съвременното развитие на археологията като научна дисциплина.

Първа глава

ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД

В началото на шестото столетие започнало Великото преселение на народите към богатствата на цветущата Византийска империя, в това число експанзията на славянските племена от заеманата от тях територия (ил. 10), обхващаща земите северно от Карпатите, Йесеники и Кърконоше, между реките Одра и Днепър. За сравнително кратко време славяните завзели средната, източната и югоизточната част на Европа, постепенно прониквайки чак до река Волга. След като през 568 г. останалите германски племена, предвождани от лангобардите, заели земите от Средна Европа до Северна Италия, славяните успели да се установят на най-плодородните земи в Средна Европа. Оттук те поели към юг, завзели Балканите и цяла Елада; техни многобройни групи проникнали и до Мала Азия. Цялото славянско разселване се отличавало с еднаква култура чак до нашествието на татарите в средата на XIII в. За това съдим от разкритите останки на керамични изделия от един и същи тип във всички земи, простиращи се между реките Елба и Волга, от Балтийско море до Пелопонес. След първоначалния тласък, даден от Велика Моравия в края на IX в., чийто посредник и разпространител на християнската книжовност е била България през X–XII в. Киевска Рус израства като културен център, който нямал аналог в западните латински земи (Дворник, 1999, 277). Славяните даже успели да спрат унищожителния поход на татарите, насочен към Западна Европа, благодарение на което земите край Рейн, Фландрия и наоколо били опазени за едно спокойно развитие. Самите те обаче платили твърде висока цена за това геройство.

В Бургундската световна хроника, известна още като Хрониката на Фредегар*, се споменава, че през 623–624 г. се появил човек на име Само, по народност франк от Сенонския край (в Бургундия), придружен от голяма група търговци, и тръгнал към славяните, именуващи се венеди, да търгува. Славяните тогава воювали срещу авари и хуни. [...] Когато венедите нападнали хуните, заедно с тях потеглил и търговецът Само [...] и в боя срещу хуните толкова се отличил, че учудил всички. [...] Венедите, виждайки полезността на Само, го избрали за техен княз и 35 години той управлявал щастливо“ (Грюнвалд, 1958, 116). Интересно е, че Сихариус, изпратен от владетеля на франките Дагоберт, публично обявил принадлежността на Само към „езическите псета“, без срещу това Само да възрази. Оттук можем да допуснем, че той не е бил християнин. Други сведения за него не са открити (ил.11). За развитието на нашите земи през следващия период нямаме писмени сведения. Накратко казано, според средновековните хронисти сякаш нашите предци не са съществували чак до началото на IX в.

През декември 822 г. във Франкфурт на Майн се състояло събрание, на което западнофранкският император Лудовик I заседавал с велможите от източните части на Франкското кралство. Той изслушал пратениците на всички съседни славяни – на оборитите, велетите, сърбите, чехите, моравците и южните оборити, също и на аварите, които му донесли дарове. За това събитие ни информират латинските анали „Annales regni Francorum“ и други западни писмени източници („Magna Moraviae Fontes Historici“ – нататък в изложението ще използвам съкращението MMFH). Предполага се, че по това време при славяните вече е съществувала известно организационно формиране – без съмнение зародиш на държавна организация, която давала възможност да се изпрашат пратеници към съседните владетели.

* „Хрониката на Фредегар“ е единственият източник за средновековната българска история, където се говори за кан Алцек и за събитията, свързани с предвожданата от него общност, заселила се в Италия (всички бележки под линия са на редактора).